

Христина ХАРЧУК

ХОЛМ СЛАВИ — ЦВИНТАР ВОЯКІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ з 1914—1915 років

В статті досліджується питання військового цвинтаря солдатів російської армії періоду 1914 — 1915 рр., об'єкта історико-меморіальної та культурної спадщини західного регіону України, який виник на початку ХХ ст. у Львові після Першої світової війни.

Ключові слова: військове кладовище, культурна спадщина, Західна Україна, Перша світова війна

З періоду російської окупації у Львові залишився цвинтар вояків російської армії з 1914—1915 рр., які загинули у Великій Галицькій битві в серпні 1914 р. під Горлицею та померли від ран і хвороб у військових шпиталях 1915 р. Він закладений в південно-східній частині Львова та виник за ініціативою дружини генерал-губернатора Галичини графині Бобрінської на реквізованих російською окупаційною владою землях, що знаходилися за парком Бартоша Гловацького на Личакові (тепер — Личаківський) і були до того власністю Софії з Личаковських Яблонівської [2, арк. 1]. Під час російської окупації цвинтар перебував під опікою родини генерал-губернатора Георгія Бобрінського і називався Холмом Слави (Пагорбом Слави).

Цвинтар займав невелике плато, що круто спадало до Мазурівки і Цетнерівки (тепер — вул. М. Черемшини) і складався з двох окремих частин, згідно з планом, який був виконаний у 1918 р. архітектором Адольфом Вітманом. Перша частина цвинтаря знаходилася відразу ж за колишнім парком Гловацького, де на кількох терасах плато розташовувалася 141 спільна могила та 177 поодиноких могил російських солдат і офіцерів [1, арк. 20]. На цьому цвинтарі спочивали солдати з відомими прізвищами в кількості 732 особи і невідомими — 1813 осіб, разом 2545 осіб [6, арк. 1]. Тут також була виділена невелика ділянка для російських воїнів мусульманського віросповідання, на могилах яких стояли оригінальні надгробки магометан [1, арк. 6].

Перед цією ділянкою, ближче до теперішньої вул. Пасічної, на невеликій рівній поляні в кінці 1930-х рр. стояв чотириметровий білокам'яний хрест, який був оточений невисокою дерев'яною огорожею. На його гранітному постаменті виднівся напис: «Братські могили доблесних руских воїновъ жизнь положившихъ за Веру, Царя и Отечество 1914—1915 годах» Як відомо з короткої замітки в газеті «Діло» від 1 травня 1936 р., «за царя і отечество» полягли в 1914—1915 рр. не лише російські воїни. Автор цієї статті М. Лазорко пише, що більшість цих жертв Першої світової війни — «це українці з самого серця Лівобережної України, які полягли під час боїв російської армії біля Львова, здебільшого, в боях над Верещицею біля Городка. Ще нині можна побачити могилу, над якою видніє кам'яний хрест з безспірним означенням, хто в ній спочиває: це могила, якою, здається опікується зболіле серце матері українки. В могилі спочиває: «Николай За-

скільки, прапорщик 175 Батуринського полку ... помер від ран 22.V.1915» [4].

На значній віддалі від першої знаходиться друга ділянка поховань воїнів російської армії. Тут у 41 спільній і 10 поодиноких могилах спочивали російські солдати, що померли від епідемічних хвороб у 1914—1915 рр.; 5 осіб з них є відомі, 505 осіб — невідомі, разом — 510 осіб. На цих похованнях встановлено три пам'ятні хрести [2, арк. 6].

Під час російської окупації на Холмі Слави проводилися численні маніфестації. У квітні 1915 р. від церкви св. Георгія при вул. Францисканській (тепер — вул. Короленка) до Холма Слави пройшов хресний хід, в якому брали участь православне духовництво, російська адміністрація, армія та москвофільські організації.

Після відступу російських військ зі Львова влітку 1915 р. цвинтар почав занепадати. Згодом, у 1920-х рр. стан цвинтаря значно погіршився. В 1921 р. кладовище стояло частково ушкоджене, частково знищене. Мешканці навколишніх домів покрушили кам'яні пам'ятники, потоптали могили, на яких паслася худоба. 20 червня 1922 р. князь Кароль Богуцький пробує відновити цвинтар і звертається до дирекції комісії у справі люстрації цвинтаря російських солдатів у Львові. Про це свідчить протокол, який був складений істориком Юзефом Бялинею-Холодецьким 26 червня 1922 р. У цьому протоколі сказано, що пам'ятники на цвинтарі дуже понижені, могили позападалися, деякі турецькі могили трудно знайти, тому що надгробки порозкидані, на всіх могилах видно сліди випасання худоби. Місце, яке було призначене на каплицю і позначене православним хрестом, заоране і засіяне вівсом. Великий обсяг цвинтаря, значна кількість поховань, труднощі в консервації пам'ятників через вандалізм місцевих мешканців, відсутність огороження території — все це вимагало великих коштів зі сторони польської держави [2, арк. 2, 3].

Комісія магістрату, в яку входили представники Польського товариства опіки над могилами героїв (Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bogaterów), Товариства взаємної допомоги російським емігрантам (Общество взаимопомощи российских эмигрантов), Польський червоний хрест (Polski Czerwony Krzyż) та інші дійшла висновку, що відновлювати цвинтар недоцільно і постановила ексгумувати інфекційний цвинтар та перенести його до

основних поховань. 15 грудня 1923 р. дирекція публічних робіт звертається до львівського воєвідства у справі комасації цвинтаря російських солдатів. Однак після відкриття перших могил виявилось, що похованих на цій ділянці цвинтаря в десять разів перевищує список полеглих за записами цвинтарних книг [2, арк. 4].

Ще весною 1923 р. ґрунти, на яких розташовувався цвинтар російських воїнів, шляхом купівлі-продажу перейшли до рук Богдановичів [2, арк. 4]. На початку 1930-х рр. нові власники ґрунтів поставили перед магістратом вимогу про відшкодування за землю, яка була зайнята російським військовим кладовищем. Ціна відшкодування виявилася дуже високою і магістрат прийняв рішення ексгумувати всі поховання з так званого Холму Слави на Австрійський військовий цвинтар [2, арк. 4].

Рішення магістрату було виконано зимою 1937 р. Тоді впорядковано львівські військові цвинтарі згідно з Версальською угодою, за якою всі держави, що підписали її, зобов'язуються утримувати в порядку військові поховання на своїх територіях. Тлінні останки російських воїнів з двох ділянок Холма Слави перенесли на східну ділянку Австрійського військового цвинтаря, куди перенесли також останки військовополонених російської армії з 79-го поля Личаківського цвинтаря та Стрийського цвинтаря [3, арк. 2, 3].

Після ексгумації територія колишнього військового цвинтаря російської армії використовувалася і далі для випасання худоби. Місце, на якому колись знаходився інфекційний цвинтар, перетворили на пісковий кар'єр, який згодом цілком розкопали. Надаремно в українській пресі того часу лунали заклики про те, що на цьому цвинтарі 80% похованих становлять українці з Лівобережної України і потрібно було б питанням ексгумації зайнятися українському Товариству Воєнних Могил, якщо на це дозволяє його статут [4]. В газеті «Діло» автор статті М. Лазорко пише: «Віддаймо пошану тим синам України, які далеко від найближчої рідні згинули героїською смертю, справді не за волю рідної землі, але на рідній землі спочили» [4].

В боях за Львів у Другу світову війну Радянський Союз втратив велику кількість солдат і офіцерів, яких ховали переважно у тимчасових могилах. Після закінчення війни перед міською владою постало питання створення військового кладовища — на цей раз вже

для воїнів Червоної Армії. У 1944 р. було прийняте рішення на місці колишнього кладовища Холма Слави створити Меморіал воїнів Червоної Армії [5, с. 155]. Цей меморіал фактично мав бути споруджений на існуючих похованнях з Першої світової війни.

За першим проектом планувалося встановити двадцятиметровий пам'ятник Перемоги, оточений монументальною колонадою, до якого вела алея Героїв і широкі мармурові сходи зі сторони Личківського парку. В цьому проекті передбачалося також частково відновити могили воїнів російської армії 1914—1915 рр. Однак проект виявився дуже коштовним для післявоєнного часу. 12 березня 1945 р. міська рада затвердила до реалізації більш скромний проект, який був виконаний архітекторами А.В. Натальченком, Г.А. Швецько-Вінецьким та І.О. Персиковим [5, с. 155—156].

В 1952 р. спорудження меморіалу було закінчено. Прямокутна в плані територія меморіального кладовища була обведена кам'яною огорожею, прикрашеною лавровими гірляндами з геральдичними щитами, на яких зображено емблеми родів військ. Вхід на кладовище оформили двома пилонами з червоного пісковика, які були виконані у вигляді спущених прапорів. На осі входу встановлено Чашу з вічним вогнем.

Центральну частину кладовища запроектовано у вигляді кола, яке розділене навпіл Алеєю Героїв. В кожному колі — тринадцять надгробків. Справа і зліва від Алеї Героїв розташовано шість рядів могил. На осях поперечних алей над братніми могилами знаходяться бронзові скульптурні композиції «Присяга» та «Батьківщина-Мати» (скульптор М. Лисенко), «Воїн з прапором» (скульптор В. Форостецький). Ліворуч від головного входу височить гранітний обеліск, встановлений у 1952 р. солдатам російської армії, що полягли в боях під час Першої світової війни у 1914—1915 рр. За проектом, на місці обеліска мав стояти відновлений білокам'яний хрест старого цвинтаря, але пізніше від цієї ідеї відмовилися [5, с. 156].

Праворуч від головного входу цвинтаря знаходиться могила радянського терориста-розвідника, агента НКВС Миколи Кузнецова з червоного партизанського загону «Победітелі» під керівництвом Дмитра Медведєва. Під час Другої світової війни він виконував терористичні завдання радянського командування — вбивав керівників окупаційної ні-

мецької адміністрації у Рівному та Львові, який тоді був адміністративним центром Галицького дистрикту Краківського генерал-губернаторства. Так, наприклад, вранці 9 лютого 1944 р. Кузнецов застрелив віце-губернатора Галичини Отто Бауера та шефа канцелярії президії галицької адміністрації Генріха Снайдера — біля їхньої резиденції, яка знаходилася у верхній частині сучасної вулиці Івана Франка [6]. Це вбивство було зроблено для того, щоб дискредитувати в очах німців організацію ОУН-УПА. Недалеко від місця злочину Кузнецов підкинув сфабрикований Москвою документ, в якому нібито йшлося про наказ керівництва ОУН вбити Брауера. Після того, як нацисти знайшли цю підробку, було вирішено здійснити ряд каральних заходів щодо УПА та ОУН. Невдовзі багатьох українських націоналістів розстріляли та відправили в концтраційні табори.

Групу терористів-розвідників Кузнецова, переодягнених у німецьку форму, спіймала команда УПА «Північ» неподалік містечка Верба у лісі, що між Берестечком і Дубном, другого березня 1944 р. Такі дані подані у книжці Миколи Лебеда «УПА», виданій у 1946 р. у Мюнхені. У затриманому упівці впізнали німецького офіцера «Пауля Зільберта», якого розшукували німці. За однієї версії, яку згодом офіційно розповсюдила радянська влада, спійманому терористу вдалося підірвати себе на гранаті, інших членів його групи упівці розстріляли. За другою — його втопили у колодязі. При обшуку вбитих партизани знайшли звіт Кузнецова та якісь фотографії, які згодом керівництво УПА обміняло на Дарію Гнатківську — дружину керівника служби безпеки Миколи Лебеда, його доньку Зірку та родичів, яких гітлерівці запроторили до концтабору в Захсенхаузені [6].

Останки Миколи Кузнецова, нагородженого посмертно званням Героя Радянського Союзу, як вважалося раніше, були перенесені на Холм Слави 27 липня 1960 р. з села Боратин Бродівського р-ну Львівської обл., де він за офіційними радянськими даними, підірвав себе на протитанковій гранаті. Могила Кузнецова біля міста Броди «знайшов» його бойовий товариш Микола Струтинський, який і добився перезахоронення у Львові на Холмі Слави. Тепер на його могилі на Холмі Слави стоїть надгробок з червоного граніту з бронзовим барельєфом (ар-

хітектор В. Подольський). Однак важко повірити, що труп з Боратина, а точніше розтрощений гранатою на п'ятнадцять частин череп відомого радянського терориста-розвідника, який немовби ідентифікував скульптор-антрополог М. Герасимов, міг належати М. Кузнецову [6]. Справа в тому, що як вже згадувалося, він потрапив у полон до УПА на Волині і, очевидно, там був похований.

1. Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. 1 [Львівське воєводське управління 1921—1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. — Оп. 50. — Спр. 168. — 69 арк. (Плани військового кладовища на Личакові у Львові).
2. Д. О. — Ф. 1. — Оп. 9. — Спр. 338. — 78 арк. (Справа про ліквідацію російського кладовища «Холм Слави» у Львові з додатком плану кладовища (1922—1924 рр.)).
3. ДАЛО. — Ф. 1. — Оп. 30. — Спр. 3551. — 102 арк. (Холм Слави. Перенесення на Личаків (1932—1938 рр.)).
4. Лазорко М. Шануймо тіні полеглих / М. Лазорко // Діло. — 1936. — Ч. 95.
5. Лупій Г. В. Личаківський історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар»: Путівник. / Григорій Лупій. — Львів: Каменяр, 1996. — 367 с. : іл.
6. Романчук О. Таємниця смерті обер-лейтенанта Зібберта [Електронний ресурс] / Олег Романчук // Львівська га-

зета. — 2005. — № 80 (646). — 6 трав. — Режим доступу до журн.: oun-ura.org.ua/articles/romanchuk.html.

Khystyna Kharchuk

HILL OF GLORY (HORB SLAVY) — RUSSIAN MILITARY GRAVEYARD OF 1914s — 1915s.

The article examines a problem as for foundation of Russian military cemetery of soldiers fallen during 1914s-1915s, still considered to be historical, memorial and cultural heritage of Western Ukraine. This cemetery appeared in Lviv after I World War.

Keywords: military cemetery, cultural heritage, Western Ukraine, I World War.

Христина Харчук

ХОЛМ СЛАВЫ — КЛАДБИЩЕ ВОИНОВ РОССИЙСКОЙ АРМИИ 1914 — 1915 ГОДОВ

В статье исследуется вопрос военного кладбища солдат российской армии периода 1914—1915 гг., объекта историко-мемориального и культурного наследия западного региона Украины, что возникло в начале XX в. во Львове после Первой мировой войны.

Ключевые слова: военное кладбище, культурное наследие, Западная Украина, Первая мировая война.